

ПРАВОВІ ЦІННОСТІ – ЯДРО ПРАВОВОЇ КУЛЬТУРИ СУСПІЛЬСТВА

Ломака В.С.

кандидатка юридичних наук, докторантка кафедри права Європейського Союзу
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, Україна

Правова культура – це спільні переконання, погляди та норми, які впливають на те, як окремі особи та інституції суспільства сприймають правову систему та взаємодіють з нею. Правові цінності відіграють вирішальну роль у формуванні правової культури суспільства, вони виступають фундаментом, на якому будується правова культура суспільства [1].

Для підтвердження значення правових цінностей для формування правової культури суспільства наведемо низку аргументів.

1. Однією з фундаментальних правових цінностей є відданість принципу верховенства права. Цей принцип є основоположною засадою конституційного устрою демократичних, правових держав. У суспільстві, де панує верховенство права, усі люди, незалежно від їх статусу, статків та інших чинників, рівні перед законом, а отже ніхто не стоїть над законом; кожен має рівний доступ до справедливого правосуддя. Цей принцип сприяє утвердженню в суспільстві і державі справедливості та запобігає свавіллю державних органів і їх посадових осіб [2].

Верховенство права тісно пов'язане із захистом прав людини. Міцна правова база, яка підтримує верховенство права, має важливе значення для захисту прав і свобод людини. Коли верховенство права є слабким, важко забезпечити дотримання і захист прав і свобод людини. І навпаки, ефективний захист прав людини є ключовим показником прихильності суспільства до верховенства права, демократичного й правового характеру самої держави. Національні і регіональні правові системи, які надають пріоритет правам і свободам людини, створюють середовище, в якому люди можуть шукати справедливості та відшкодування шкоди, коли їхні права порушуються. Забезпечення верховенства права та захист прав людини – це безперервний процес, який вимагає пильності, підзвітності та відданості принципам справедливості та рівності.

Верховенство права також наголошує на необхідності чітких, передбачуваних і стабільних законів і правових процедур. Це гарантує, що кожна людина усвідомлює та може передбачати, як закон застосовуватиметься в їхньому житті, зменшуючи невизначеність та зміцнюючи довіру до правової системи держави [3].

З попередньою вимогою пов'язана вимога «закон не має зворотної дії в часі», яка вважається фундаментальною складовою принципу верховенства права. Вона означає, що закони не повинні мати зворотної або ретроспективної дії, оскільки закони, що мають зворотну силу, породжують правову невизначеність, яка шкодить стабільності та передбачуваності функціонування правової системи. Іншими словами, закони не повинні застосовуватися до минулої поведінки, яка мала місце до того, як закон був прийнятий або змінений таким чином, щоб криміналізувати або накладати покарання за дії, які були законними на момент їх вчинення.

Не менш важливою вимогою принципу верховенства права є те, щоб арешт, судовий процес та застосування покарання відповідали встановленим і справедливим процедурам. Це включає право на справедливий і неупереджений судовий розгляд; презумпцію невинуватості, доки вину не буде доведено; право на

юридичне представництво. Ці гарантії захищають осіб від потенційних зловживань владою.

Також слід вказати на вимогу стосовно юридичної прозорості та підзвітності дій та рішень уряду. Ця прозорість дозволяє громадянам вимагати політичної відповідальності президента, парламенту і уряду за їхні рішення.

2. На визначення рівня правової культури суспільства значною мірою впливає ставлення до прав і свобод людини, причому не лише особистих і політичних, але й всього комплексу прав і свобод, зважаючи на те, що сучасні демократичній, правові держави характеризуються одночасно як соціальні та «екологічні» («зелені»). Визнання та дотримання прав людини демонструє прихильність до гідності та цінності, притаманних кожній людині. Суспільство, яке поважає права людини, сприяє розвитку культури емпатії, толерантності та поваги до різноманітності, що є важливими компонентами правової культури. Участь держави у міжнародних правових механізмах захисту прав і свобод людини сприяє підвищенню правової культури суспільства, її визнанню на глобальному рівні. Отже, правова культура, яка високо цінує цей принцип, ставить захист всього комплексу прав і свобод людини на перше місце [4].

3. Справедливість і правова рівність також розглядаються як фундаментальні принципи правової культури суспільства у демократичній, правовій державі. Ці принципи набувають важливого значення для функціонування національних правових систем, сприяють загальній стабільності, адже правова культура полягає у забезпеченні ефективних механізмів вирішення спорів та конфліктів у суспільстві. Справедливість і правова рівність гарантують, що ці механізми є неупередженими і справедливими, сприяють зміцненню довіри до правової системи і зменшують ймовірність того, що люди вдаватимуться до самосуду або позаправових засобів вирішення спорів. Крім того, правова культура, яка надає пріоритет справедливості та правовій рівності, сприяє соціальній згуртованості, зменшуючи кількість скарг, пов'язаних з несправедливим ставленням до людей. Це допомагає формуванню почуття довіри та єдності в суспільстві. Держави, які відстоюють справедливість і правову рівність мають кращу міжнародну репутацію, їх сприймають як відповідальних і надійних партнерів у глобальних справах [5].

4. Повага до розмаїття та плюралізму є показником правової культури і демократичного характеру держави. Демократія не зводиться виключно до механізму прямих, вільних і чесних виборів; це також якість захисту прав і гідності всіх громадян, незалежно від раси, етнічного походження, релігії, статі, сексуальної орієнтації чи інших характеристик. Демократичні держави забезпечують свободу вираження поглядів як основний принцип. Це означає, що люди мають право висловлювати свої думки, переконання та занепокоєння без страху переслідування. Це дозволяє проводити відкриті дебати та дискусії, які є важливими для функціонування демократичного суспільства. Одним з ключових показників високого рівня правової культури є захист прав меншин в суспільстві.

Демократія не дозволяє більшості зневажати права та інтереси меншин; вона гарантує, що голоси меншин будуть почуті та враховані в процесах прийняття рішень на будь-якому рівні: місцевому, регіональному, національному. Толерантність та соціальна згуртованість створюють атмосферу, в якій люди різного походження і які належать до різних соціальних, політичних і релігійних груп можуть мирно співіснувати. Така інклюзивність і повага до різноманітності сприяють створенню більш стабільного і гармонійного суспільства, оскільки усім громадянам держави надається можливість повноцінної участі в житті суспільства і політичному процесі незалежно

від їхніх відмінностей [6].

За умови існування в суспільстві високого рівня правової культури національна правова система прагнучим враховувати різні політичні, економічні, культурні, релігійні та соціальні особливості, забезпечуючи доступність закону та правосуддя для широкого кола осіб і соціальних груп.

5. Підзвітність уряду та демократичний контроль з боку громадянського суспільства є важливими показниками високої правової культури суспільства. Ці поняття тісно пов'язані з верховенством права та ефективним функціонуванням демократичної системи.

Висока правова культура в демократичній державі зазвичай асоціюється з прозорістю діяльності уряду. Це означає, що рішення та політика уряду в цілому є відкритими та доступними для громадськості. Прозорість сприяє зміцненню довіри до державних інституцій і дозволяє громадянському суспільству здійснювати моніторинг дії уряду, щоб переконатися, що вони відповідають закону та інтересам нації [7].

Висока правова культура включає в себе добре налагоджені механізми притягнення державних службовців до відповідальності за їхні неправомірні дії. Це дозволяє окремим особам та організаціям, до яких належать правозахисні групи, громадські рухи і об'єднання, оскаржувати рішення або дії уряду, державних органів і їхніх посадових осіб, якщо вони вважають їх незаконними або неконституційними. Демократичний контроль з боку громадянського суспільства гарантує, що уряд залишається уважним до потреб і волі народу.

6. Те, як вирішуються конфлікти в суспільстві та державі, може слугувати важливим індикатором рівня правової культури суспільства. Суспільство, яке в основному покладається на такі правові механізми, як суди та арбітраж, для вирішення конфліктів, матиме високий рівень правової культури. Це свідчить про сильну віру суспільства в структурований, неупереджений і професійний підхід до вирішення спорів. Це водночас не виключає можливість широкого застосування в суспільстві таких альтернативних методів вирішення спорів, як медіація та переговори, які є більш неформальними, менш змагальними і більш орієнтованими на громаду підходами [8].

7. Адаптивність та еволюція правової культури є життєво важливими для забезпечення того, щоб правові системи залишалися актуальними та ефективними у вирішенні постійно мінливих потреб та викликів. Правова культура повинна адаптуватися до мінливих суспільних цінностей і норм. З розвитком суспільства змінюються його очікування щодо справедливості та рівності. Правові системи повинні реагувати на ці зміни і адекватно і своєчасно відображати їх у законах і юридичній практиці [9; 10].

У все більш взаємопов'язаному світі правові системи є більш взаємозалежними, ніж будь-коли раніше. Міжнародні договори, угоди та транскордонні правові спори вимагають, щоб правові культури розвивалися та певною мірою гармонізувалися, щоб сприяти співпраці та узгодженості в глобальному управлінні.

Швидкі темпи технологічних змін часто випереджають здатність правової системи встигати за ними. Наприклад, розвиток Інтернету та цифрових технологій підняв складні правові питання, пов'язані з приватним життям, кібербезпекою та інтелектуальною власністю. Правова культура повинна адаптуватися, щоб відповідати на ці нові виклики.

Діяльність громадських організацій та рухів, що відстоюють права людини, захист довкілля, гендерну рівність та інші суспільно значущі цілі, як правило

позитивно впливає на рівень правової культури суспільства, підвищуючи рівень обізнаності та просуваючи правові реформи. Діяльність впливових громадських організацій та рухів може призвести до суттєвих змін у законодавстві та юридичній практиці.

Юридична освіта і наука відіграють вирішальну роль у формуванні правової культури будь-якого суспільства. Юридичні наукові школи та заклади вищої освіти юридичного профілю сприяють впровадженню нових правових теорій, розробці концепцій правових реформ, проектів законів та інших нормативно-правових актів, узагальненню судової практики, що сприяє розвитку правової культури.

Не менш важливого значення набувають культурні обміни та міжнародна співпраця. Правові системи вчиться одна в одній через культурний обмін і міжнародне співробітництво. Порівняльно-правові дослідження та співпраця між юристами з різних країн сприяє обміну передовим досвідом та впровадженню інноваційних правових підходів. Правові культури, які відкриті до взаємозбагачення, реагують на нові проблеми, мають більше шансів на розвиток і слугують інтересам своїх громадян.

Однак важливо зазначити, що досягнення високого рівня правової культури суспільства – це безперервний процес, жодна правова система не є досконалою. Завжди існуватимуть виклики та сфери, які потребують вдосконалення. Правова культура є динамічною, а тому суспільство і держава повинні постійно працювати над тим, щоб забезпечити дотримання вищезазначених фундаментальних принципів, а правова система розвивалася відповідно до нових викликів.

Список використаних джерел:

1. Яковюк І. В. Правова культура в умовах глобалізації та європейської інтеграції. Державне будівництво та місцеве самоврядування : збірник наукових праць. Харків: Право, 2007. № 13. С. 3–16.
2. Шай Р. Я. Правовая культура как условие культивирования принципа верховенства права в украинском обществе. Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія: Юридичні науки. 2016. 850 (11): 317-320.
3. Горбунова Л. М. Правова культура як умова ефективного розвитку законодавства. Бюлетень Міністерства юстиції України. 2010. № 9: 9-17.
4. Битяк Ю. П., Яковюк І. В. Права і свободи людини в умовах глобалізації. Філософія права і загальна теорія права. 2013. № 2. С. 92–93.
5. Клімова Г. П. Справедливість як цінність правової культури. Реформування правової системи в контексті євроінтеграційних процесів: матеріали IV Міжнародної науково-практичної конференції: у 2-х ч. (м. Суми, 21–22 травня 2020 р.) / редкол.: А. М. Куліш, О. М. Резнік. Суми: СумДУ, 2020. Ч.1. С. 8-10.
6. Оніщенко Н., Береза С. Правова культура особи в контексті конституційного розвитку (реальний стан та програмні цілі). Віче. 2011. 19: 30-32.
7. Кривошеїн В. В. (2016). Вплив «Революції гідності» на політичну та правову культуру українського суспільства. Вісник НЮУ імені Ярослава Мудрого. Серія: Філософія, філософія права, політологія, соціологія, 2(29), 37-58.
8. Подковенко Т. Медіація як один з альтернативних способів вирішення спорів та її вплив на правову культуру суспільства. Актуальні проблеми правознавства. 2019. 1(1), 11-16.
9. Lomaka V., Yakoviyk I., Bilousov Y. Europeanisation and Its Impact on Candidate Countries for EU Membership: A View from Ukraine. Access to Justice in Eastern Europe. 2023. Vol. 6, Iss. 2. P. 59–81. DOI: 10.33327/AJEE-18-6.2-a000221.
10. Яковюк І. Адаптація і гармонізація законодавства в умовах інтеграції: проблема співвідношення. Вісник Національної академії правових наук України. Харків : Право, 2012. № 4. С. 29–42.